

УДК 341.9 (075)

СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВИЛА ВСТАНОВЛЕННЯ ДОГОВІРНОГО СТАТУТУ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

SPECIAL CONFLICT RULES FOR DETERMINING THE STATUTE OF THE CONTRACTUAL OBLIGATIONS

Борт О.П.,

*здобувач кафедри міжнародного права та міжнародних відносин
Національного університету «Одеська юридична академія»*

У статті досліджуються спеціальні правила встановлення договірному статусу окремих видів зобов'язань. Ідея спеціального регулювання ряду договорів, обумовленого специфікою змісту та суб'єктного складу зобов'язання, знайшла підтримку в доктрині та в уніфікованому колізійному регулюванні. Зазначені винятки є вираженням консолідованого переконання, що запобігання використанню економічної переваги однієї зі сторін у договірному зобов'язанні не може бути зроблене тільки на рівні матеріального права, але вимагає відповідного захисного регулювання також і в колізійній площині.

Ключові слова: договірний статут, зовнішньоекономічний договір, колізійне регулювання, закон найбільш тісного зв'язку, автономія волі.

В статье исследуются специальные правила установления договорного статуса отдельных видов обязательств. Идея специально-го регулирования ряда договоров, обусловленного спецификой содержания и субъектного состава обязательства, нашла поддержку в доктрине и в унифицированном коллизионном регулировании. Указанные исключения являются выражением консолидированного убеждения, что предотвращение использования экономического превосходства одной из сторон в договорном обязательстве не может быть сделано только на уровне материального права, но требует соответствующего защитного регулирования также и в коллизионной плоскости.

Ключевые слова: договорной статут, внешнеэкономический договор, коллизионное регулирование, закон наиболее тесной связи, автономия воли.

The article examines special conflict rules for determining statute of certain types of contractual obligations. The idea of a special conflict regulation for a number of contracts, due to specific content and subject structure of liabilities, was supported in doctrine and in a uniform conflict regulation. This exception is an expression of consolidated beliefs that prevention for use of economic superiority of one of parties in commitments cannot be done only at level of substantive law, but it requires appropriate protective regulation also in collision plane.

Key words: contractual statute, foreign trade agreement, conflict regulation, proper law, autonomy of wills.

Актуальність теми. Як відомо, визначення правових приписів, що застосовуються до договірних зобов'язань, система яких буде діяти в якості договірної статуту, здійснюється на підставі норм про вибір права – колізійних норм. Спираючись на зазначене вище положення, під договірним статутом слід розуміти правове регулювання, встановлене за допомогою колізійних норм, які походять з одного або декількох правопорядків, що стосуються широкого кола питань зобов'язальних відносин. Зазвичай договірний статут встановлюється за домовленістю сторін згідно з базовим колізійним принципом – автономії волі сторін. У випадках, коли право, застосовне до договірних зобов'язань, не обрано сторонами договору, режим договору визначається найчастіше правилами найбільш тісно пов'язаного з ним правопорядку.

Проте для визначення статуту окремих видів договірних зобов'язань передбачаються спеціальні колізійні правила, висвітлення яких і є метою цієї статті.

Серед учених, які присвятили свої праці дослідженню проблем правового регулювання міжнародних комерційних договорів, можна навести цілу плеяду науковців: Л.П. Ануфрієва, О.П. Белов, М.М. Богуславський, Н.Г. Вілкова, Г.К. Дмитрієва, В.П. Звеков, І.С. Зикін, В.О. Канашевський, Т.М. Нешатаєва, В.С. Поздняков, М.Г. Розенберг, Є.О. Суханов та ін., базуючись на наукових розвідках яких, спробуємо визначити спеціальні правила встановлення договірної статуту.

Враховуючи євроінтеграційні прагнення України, в якості предмета нормативного аналізу зосередимося на Римській конвенції про право, застосовне до договірних зобов'язань, 1980 року, та Регламенті ЄС № 593/2008 від 17 червня 2008 року про право, що застосовується до договірних зобов'язань (Рим I), який покликаний замінити Конвенцію 1980 року.

Виклад основного матеріалу. В колізійному регулюванні, що встановлюється Регламентом ЄС Рим I, передбачається два види винятків із загальних правил, що використовуються для встановлення права, яке застосовується до договору. По-перше, на відміну від правил ст. 3 Регламенту Рим I, окрема презумпція найбільш тісного зв'язку передбачається для певних договорів, що стосуються нерухомого майна (п. с) ч. 1 ст. 4), а також договорів перевезення (ст. 5). Причиною цього є спеціальний предмет зобов'язання, що обумовлює відхід від концепції характерного виконання. Що суттєво, в цих випадках не було ніякого втручання в автономію волі сторін, тому вони (сторони) й далі можуть повністю вільно встановлювати право, що застосовуватиметься до їх відносин. Отже, у випадку вибору застосовного права сторонами ці презумпції застосовуватися не будуть.

Другу групу винятків становить спеціальне регулювання споживчих договорів (стаття 6) та індивідуальних трудових договорів (стаття 8). Тут відхід від загальних правил йде ще далі. Вони стосуються не тільки способу встановлення об'єктивного зв'язку, але також пов'язані з певним обмеженням свободи вибору сторін, що полягає в модифікації його наслідків (див. нижче).

У цих випадках причиною спеціального регулювання була необхідність захисту потенційно слабшої сторони в зобов'язанні – відповідно, споживача або працівника. Зазначені винятки є вираженням консолідованого переконання, що запобігання використанню економічної переваги однієї з договірних сторін у договірних відносинах не може бути зроблено тільки на рівні матеріального права, але вимагає відповідного захисного регулювання також і в колізійній площині. В іншому випадку, завжди була б спокуса зацікавлених сторін «утекти» «під крило» правової системи, яка не забезпечує належних гарантій для більш слабкої сторони.

Незалежно від загальних характеристик правил, які складають вищезазначені винятки, окремі випадки ви-

глядають дещо інакше, що вимагає окремого представлення. При розгляді конкретних правил варто відзначити, що автори Регламенту Рим I надали їм порівняно вузькі рамки, визнаючи, що винятки із загального правила повинні бути відповідно обгрунтовані. У кожному конкретному випадку, для якого встановлюється застосовне право, належить ретельно встановити, чи угода дійсно підпадає під дію цього винятку.

Отже, розглянемо ці випадки.

Регламент Рим I передбачає, що стосовно договорів, пов'язаних з майновим правом на нерухоме майно або правом на використання нерухомого майна, найбільш тісний зв'язок встановлюється з державою, де це майно знаходиться. Таке регулювання – особливо у випадку відчуження нерухомого майна або зобов'язання щодо встановлення обмеження права власності (сервітуту) на нього – дозволяє узгодити договірний статут з речовим статутом. Слід пам'ятати, що правові наслідки розпорядчого правочину підлягають спеціальному речовому статусу (*rem*), який визначає можливий перехід, обмеження або обтяження речових прав. Від цього статуту залежатиме, зокрема, чи не буде необхідний окремий правочин про чисто майнові наслідки. Цим статутом, зазвичай, є закон місця знаходження майна – *lex rei sitae*.

З іншого боку, слід нагадати, що у випадку багатьох зобов'язальних угод нерухомість є лише об'єктом, до якого в тій чи іншій мірі відноситься забезпечення. Тому коментатори справедливо зазначають, що не кожна угода, тим чи іншим чином пов'язана з нерухомістю, підлягає презумпції, встановленої в п. с ст. 4. Прикладом можуть бути угоди на будівництво або ремонт будівлі, предметом яких є не майнові права, а тільки зобов'язання боржника, в певний спосіб пов'язане з нерухомістю. В таких ситуаціях слід застосовувати загальне колізійне регулювання.

Крім того, відступ від загальних правил встановлення статуту договору про майнові права на нерухоме майно встановлюється і безпосередньо в самому Регламенті. Так, п. d) ч. 1 ст. 4 встановлює, що як відступ від пункту с), договір оренди нерухомого майна, укладений з метою тимчасового особистого користування на строк не більший шести послідовних місяців, регулюється правом країни, де має своє звичайне місце проживання власник, за умови, що орендаром є фізична особа, яка має звичайне місце проживання в тій же країні.

Також слід пам'ятати, що спеціальні прив'язки застосовуються виключно тоді, коли сторони не обрали застосовне право, і що вони, очевидно, мають право зробити. Варто підкреслити, що зазначений виняток становить спростоване припущення. Якщо зі всіх обставин витікає, що договір більш тісно пов'язаний з іншою країною, суд на підставі ч. 3 ст. 4 має застосовувати право цієї іншої країни. Прикладом може служити угода, підписана у Франції між двома громадянами цієї держави, сусідами, що живуть у Парижі, які організовують найм дачі одного з них, розташованої на узбережжі Іспанії. Угода стосується використання майна, але її всесторонній зв'язок із Францією, безумовно, затьмарює місце розташування майна.

Конструкція винятку, що стосується договорів перевезення, є подібною до випадку нерухомості. Тут також предметна регламентація має значення тільки в разі відсутності вибору права сторонами договору, і ця презумпція також має спростований характер. У статті 5 проте з'являються більш конкретні питання. Слід розпочати з розкриття обсягу цієї колізійної норми, який виявляється досить вузьким.

Перш за все, спеціальне регулювання договору перевезення було обмежене до перевезення вантажів, за винятком пасажирських перевезень.

У частині 1 статті 5 використовуються комбінації прив'язок. Презумпція буде працювати тільки у випадку, якщо в державі, в якій перевізник має своє головне під-

приємство, є також місце завантаження або розвантаження товару, або там також знаходиться підприємство відправника.

У цьому випадку застосовним буде право власне цієї держави, при цьому вирішальним є момент укладення угоди. Якщо вищевказану передумову не дотримано, або сукупність обставин вказує на недоречність цієї прив'язки, судді залишається пошук найбільш тісного зв'язку на загальних підставах. Деякі автори знову висловили стурбованість тим, що така ситуація призведе до неоднаковості колізійного розв'язання. Аналогічне заперечення можна зрештою сформулювати щодо умов договору перевезення осіб, які за визначенням не підлягають презумпції ч. 1 ст. 5 і спочатку вимагають самостійного встановлення характерного виконання з можливим врахуванням інших прив'язок. Проте слід зазначити, що пошук права, застосовного до договорів перевезення, на практиці не має викликати занадто багато проблем. Перевезення більшістю видами транспорту – як вантажного, так і пасажирського – врегульовано відповідними міжнародними конвенціями, які мають пріоритет застосування (ст. 25).

У той час, коли було узгоджено остаточний текст Римської конвенції про право, що застосовується до договірних зобов'язань, 1980 року, спеціальне регулювання споживчих відносин у нормативному акті, присвяченому питанням міжнародного приватного права, становило певну новину. Таке регулювання не містилось в первинному проекті 1972 року, по суті, ніяких взірців не було й у законодавстві держав, що домовлялися. Справедливо, однак, було визнано, що захист прав споживачів – який з тих пір став одним з пріоритетів законодавства ЄС – не буде повним, якщо він не буде також забезпечений на колізійному рівні. Сьогодні цей захист планується ще більше розширити, що певною мірою було реалізовано в європейському Регламенті Рим I, який покликаний замінити собою Конвенцію 1980 року. Пропозиції *de lege ferenda*, що стосуються споживчих договорів, будуть обговорюватися ще далі.

Переходячи до короткого викладу положень ст. 6, слід, передусім, відмітити ряд невизначеностей, які виникають при побудові поняття споживача, а також встановленні, які споживчі договори підпадають під конкретні правила Регламенту. Вказуючи на сферу застосування, ст. 6 зазначає умови, пов'язані з постачанням товарів або послуг для особи «споживача», з метою, в цілях, які не пов'язані з його професійною або підприємницькою діяльністю. Вона охоплює також умови, цілком яких є фінансування зазначених вище правочинів. У той же час, слід враховувати виключення з ч. 4 ст. 6, згідно з якими спеціальні правила не застосовуються до договорів перевезення та договорів про послуги, якщо вони будуть поставлятися споживачеві виключно в іншій державі, ніж та, в якій він має місце постійного проживання. Виключення не стосується проте умов про подорож, що охоплюють угоди перевезення та найму житла за спільною ціною, до яких споживче регулювання врешті-решт застосовується.

Попри відсутність конкретного визначення споживача, треба визнати, що це питання не повинне викликати надмірних труднощів. Вимога про те, щоб діяння було скоєне за рамками професійної або комерційної діяльності, однозначно демонструє намір захистити суб'єктів, що діють у своїх особистих, сімейних або домашніх справах, а не в професійному контексті. Існує також консенсус, хоча це й не виникає *expressis verbis* з регулювання Регламенту Рим I, що мова йде виключно про дії у відношенні підприємця – споживач, оскільки саме тоді виникає потреба в охороні більш слабкої сторони. Проте немає підстав для застосування положень статті 6 Регламенту щодо відносин між самими споживачами.

Цікавим в аспекті захисту прав споживачів є порівняння текстів Римської конвенції 1980 року та Регламенту Рим I. Так, на основі чинного тексту Конвенції важко ви-

значити, чи може бути споживачем також юридична особа. Попри відсутність прямо виражених виключень та в світлі економічної реальності, в якій різні організаційні підрозділи часто виступають *de facto* в ролі споживача, уявляється, що відносно них можна також користуватися регулюванням зі статті 5 Конвенції. З іншого боку, текст Регламенту Рим I прямо визначає споживача виключно як фізичну особу.

Маючи загальне уявлення про предметний та суб'єктний склад спеціального колізійного регулювання відносин споживачів, варто зупинитися на тому, чому тут має місце відступ від загальних правил. Відразу звертає на себе увагу та обставина, що стаття 6 буде застосовуватися як у випадку вибору права сторонами, так у випадку встановлення об'єктивної прив'язки.

Цьому існують певні обмеження автономії волі сторін, спрямовані на те, що вибір права не може призвести до позбавлення споживача захисту, який надається йому імперативними нормами країни, в якій він має своє звичайне місце проживання. Вибір сторонами права є поважним, але призводить до збагачення колізійного вирішення внаслідок одночасного використання об'єктивної субсидіарної прив'язки. Це може призвести до застосування – незалежно від обраного права, – певних захисних вимог іншого правопорядку. Цим правопорядком є місце звичайного проживання споживача, яке, як припускається, має бути йому найбільш відомим, і який був би об'єктивно застосовним правом у відсутності вибору права сторонами. Мета полягає в тому, щоб забезпечити гарантії, що навіть, якщо в силу даної угоди (про вибір права) в цілому застосовуватиметься інше обране право, то сфера захисту споживача не повинна бути меншою, ніж та, яку надає споживачу «найтісніше» право.

Що цікаво, відповідно до ч. 2 ст. 5 Конвенції 1980 року проникнення в зазначені імперативні норми зумовлене ще однією прив'язкою, яка додатково обмежує сферу застосування статті 3 Конвенції (свобода вибору). Ця прив'язка сформульована альтернативно та стосується випадків, коли в країні проживання споживача укладенню договору передувало конкретне запрошення, адресоване йому, або реклама, і споживач зробив [в ній] дії, які (...) необхідні для укладання угоди, або якщо контрагент споживача, або його представник отримав замовлення споживача, або якщо договір стосується купівлі-продажу товарів, і споживач виїхав за кордон і там склав замовлення, за умови, що виїзд споживача був організований контрагентом із метою спонукати споживача до укладення договору. Отже, захист охоплює тільки «пасивного» споживача. Спеціальні правила щодо статуту споживчих договорів тому не застосовуватиметься, якщо, наприклад, споживач здійснює покупки або використовує певні послуги в іншій країні під час відпустки. В цьому випадку застосовуються загальні засади, що часом викликає сумнівність. Пропонується також поширення охорони й на інші потенційно вразливі групи в зобов'язанні, такі як невеликі індивідуальні підприємці, фермери чи рибалки. Дискусія про необхідність розширити сфери застосування спеціальних колізійних правил споживчих зобов'язань була відроджена у зв'язку з модернізацією існуючого конвенційного регулювання.

Якщо сторони не зробили колізійний вибір, та йдеться про спеціальні обставини, викладені у ч. 2 ст. 5 Римської конвенції, пошук об'єктивного права, застосовного до споживчих договорів, має бути зроблений на підставі ч. 3 ст. 5 Конвенції. У цьому випадку в порушення загальних правил приймається, що системою, яка застосовуватиметься до договірних відносин в цілому, буде право держави, в якій споживач має своє звичайне місце проживання. Знову ж таки, це відноситься тільки до «пасивного» споживача.

Іншим випадком, що передбачає спеціальні правила встановлення договірних статуту, є індивідуальні трудові договори.

Незважаючи на виокремлення трудового права, яке відбулося на основі норм матеріального права, в колізійному регулюванні контракти про індивідуальну зайнятість часто піддаються тому ж статуту, що й договірні відносини цивільного права. Такий підхід також у принципі прийнятий і Римською конвенцією та Регламентом Рим I, передбачаючи тільки деякі модифікації, механізм яких схожий на регулювання споживчих договорів. По-перше, можуть бути зроблені корективи щодо наслідків вибору застосовного права (ч. 1 ст. 8 Регламенту), а по-друге, у відсутності вибору передбачається спеціальне колізійне правило, що засноване на використанні об'єктивної прив'язки (ч. 2 ст. 8 Регламенту).

Сфера застосування статті 8 Регламенту Рим I, принаймні на перший погляд, виглядає досить чіткою. Йдеться про індивідуальні трудові договори. Там немає питання про застосування цих правил на укладення колективних договорів або трудових відносин на основі інших підстав, крім договору. Всі останні згадані угоди не підпадають під сферу дії Регламенту, яка присвячена, як відомо, договірним зобов'язанням.

З іншого боку, очевидно, що після встановлення застосовного права слід застосовувати не лише наявні в ньому загальнообов'язкові норми, але також положення відповідних колективних договорів, якщо такі є і стосуються відносин, які розглядаються. Більше того, саме по собі посилення в договорі на положення певного колективного договору можна розглядати, як неявний вибір права, на підставі якого його було укладено.

Не наводячи визначення трудового договору, Регламент Рим I залишає невирішеними проблеми кваліфікації, за якими конкретні відносини повинні регулюватися статтею 8. Слід пам'ятати, що основною причиною встановлення особливого колізійного регулювання для аналізованої категорії договорів була, подібно, як і щодо споживачів, необхідність захисту більш слабкої сторони договору. У цьому зв'язку видається доцільним викорис-

товувати ст. 8 для всіх контрактів, пов'язаних із наданням оплачуваної праці, незалежно від правової форми, якої дістала конкретна умова, і як вона могла б бути класифікована згідно з відповідним національним правопорядком.

Сторони вільні у виборі права, що застосовується до індивідуальних трудових договорів. За умови, однак, що таке рішення не може призвести до позбавлення працівника захисту, що надається йому імперативними нормами права, яке б застосовувалось при відсутності вибору відповідно до ч. 1 ст. 8. Також ідеться тут про збагачення колізійного регулювання, яке вказує на об'єктивний зв'язок з трудовими відносинами, та яке буде застосовним для всієї угоди в цілому, якщо не зроблений вибір права сторонами. Ці норми, однак, будуть завжди походити з системи, яка має об'єктивний зв'язок із трудовими відносинами, і які були б доцільними для всього договору, якщо інше не вирішено сторонами.

Проте, коли мова йде про спосіб встановлення об'єктивного властивого права, Регламент застосовує щодо цього кілька варіантів рішення. Як правило, застосовується право держави, в якій працівник звичайно виконує свою роботу під час виконання договору (навіть, якщо тимчасово відряджений в іншу державу). Якщо за всіма обставинами впливає, що договір більш тісно пов'язаний з іншою країною, то застосовується право цієї держави (ч. 4 ст. 8 Регламенту Рим I).

Висновки. Ідея спеціального регулювання ряду договорів, обумовленого специфікою змісту та суб'єктного складу зобов'язання, знайшла підтримку доктрини. Також застосований спосіб регуляції не викликав істотних негативних голосів. Зазначені винятки є вираженням консолідованого переконання, що запобігання використанню економічної переваги однієї зі сторін у договірному зобов'язанні не може бути зроблене тільки на рівні матеріального права, але вимагає відповідного захисного регулювання також і в колізійній площині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенция о праве, применимом к договорным обязательствам, 1980 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uristinfo.net/dogovornoe-pravo/99-dogovornoe-pravo-v-mezhdunarodnom-oborote/2509-konventsija-o-prave-primenimom-k-dogovornym-objazatelstvam.html>.
2. Регламент (ЕС) № 593/2008 от 17 июня 2008 г. «О праве, подлежащем применению к договорным обязательствам» («Рим I»). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/collision/dogovornoe.htm#_ftn1.